

Розділ II

Південно-західна Русь: Галицько-Волинське князівство (40-ві роки XIII – 40-ві роки XIV ст.)

1. Вступ до питання

У першій половині XIII ст. Київська Русь розпадається на окремі князівства-уділи. На їх базі формуються самостійні державні утворення: Галицько-Волинське, Володимиро-Суздальське, Новгородська республіка і ряд дрібних князівств.

З приводу дальшого розвитку слов'янської державності серед істориків існують три основні точки зору.

Перша. Після того, як перестала існувати Давньоруська держава, на її руїнах як наступник постало Володимиро-Суздальське князівство, а потім Московське царство. Тобто руська держава існувала з IX ст., і в ній змінювалася лише столиця – Київ, Володимир, Москва. При цьому з'єднані в одну історичну лінію Київ, Володимир та Москва вважаються лише позначенням певних періодів загалом безперервного державного розвитку. Серед істориків перші цеглини в фундамент цієї теорії були закладені ще В.Татішевим. Надалі ця теза була підтримана і розвинена М. Карамзіним, С. Соловйовим, В. Ключевським, С. Юшковим, Б. Рибаківим та іншими.

Друга. Українські історики, починаючи від М. Костомарова, О. Єфименко, Д. Дорошенка, М. Грушевського, І. Крип'якевича, Я. Ісаєвича та ін., підкреслюють провідну роль в історії Східної Європи цього часу Галицько-Волинській Русі в якій вбачають не лише головного правонаступника Київської Русі, а і єдиний осередок української державності, з якою її історія плавно переростає в історію Великого Князівства Литовського.

Схема «Київ – Галич – Вільно» була присутня вже в «Хроніці польській, литовській, жмудській і всієї Русі» М. Стрийковського, для якого київська і галицька історія були лише інтегрованими частинами історії литовської.

Історики С. Романівський та І. Лисяк-Рудницький вважають, що «українство корениться в Київській Русі», а Галицько-Волинське князівство було першою «суто українською державою».

М. Браїчевський, досліджуючи питання історії української державності, доходить висновку, що вона є прямою наступницею державницьких традицій Київської Русі, які збагатили власним досвідом Галицько-Волинська держава. Так, зокрема, він стверджує, що державу часів Данила Галицького можна «вважати першими українським королівством». Спростовуючи традиційну історіографію, вчений констатує, що держава Данила Галицького виходила за рамки пересічного уділу, бо територіально вона становила набагато масштабніше утворення, ніж інші удільні князівства. Отож, зазначає Браїчевський, «Галицько-Волинську державу слід оцінювати як державу загальноукраїнську».

Третя. Галицько-Волинська Русь – безпосередня наступниця держави Київської Русі – протягом майже ста років була єдиною східнослов'янською державою. З середини XIV ст., після загибелі Галицько-Волинського князівства, народжуються дві держави, які претендують на роль наступників Київської Русі та об'єднувачів слов'янських земель – Велике князівство Литовське і Велике князівство Московське. В цей же період (XIV–XVI ст.) формується український народ з його чіткими етнокультурними відмінностями.

Історію Галицько-Волинської Русі (40-ві роки XIII – 40-ві роки XIV ст.) можна поділити на ряд етапів.

I. Князювання Данила Романовича Галицького (1238-1264 р.р.) – об'єднання, піднесення, участь у західноєвропейській політиці й активна боротьба з ординським ігом.

II. Князювання Романовичів: Льва I, Шварна, Мстислава, Володимира, Юрія I, Андрія і Льва II (1264-1323 р.р.) – стабілізація, співпраця з державами Центральної Європи, протидія експансії Литви і на початку етапу – зближення, а в кінці – боротьба з ординським ігом.

III. Два роки без князя і князювання Юрія II – Болеслава Тройденівича (1323-1340 рр.) – повільний спад, втручання іноземних держав у

внутрішні справи, посилення політичного впливу галицького боярства, співпраця з Великим князівством Литовським і Ордою.

IV. Правління боярської олігархії і литовського князя Любарта (Дмитра) Гедиміновича (1340-1349 рр.) – ліквідація самостійності Галицько-Волинського князівства і захоплення його польським королем Казимиром III.

2. Князювання Данила Галицького

Після участі у битві на Калці у 1223 р., де Данила було поранено, він продовжив зміцнювати своє становище на Волині і до кінця 20-х років володів майже всіма її землями. З початком усобиць у Польщі після смерті князя Лешка Білого (1227 р.) Данило активно втручається у польські справи, укладає союз з Литвою та Помор'ям. У 1228 р., дізнавшись про смерть Мстислава Удатного (з 1219 р. – князя галицького), з донькою якого був одружений, Данило розпочав підготовку до оволодіння Галичем, який перебував у руках угорців. У 1230 р. він наніс їм нищівної поразки захопив місто, проте утриматися в ньому через опір бояр не вдалося. Знову спалахнула боротьба, Галичину зайняли угорські війська. У 1233 р. Данило розгромив їх, проте через підступність боярства утвердитися в Галичині знов-таки не зміг. У 1238 р. разом з братом Васильком Данило виступив у похід проти німецького Добжинського ордена хрестоносців. Орден був створений у 1228 р. мазовецьким князем Конрадом для допомоги в боротьбі з пруськими племенами – постійними нападниками на його землі.

Історична довідка

ДОБЖИНСЬКИЙ ЛИЦАРСЬКИЙ ОРДЕН. В 1226 – 1228 рр. з ініціативи мазовецького князя Конрада та половецького єпископа Гюнтера розробляється план створення спеціального ордену для протистояння прусам. Наприкінці 1228 чи на початку 1229 р. до Мазовії прибув з Риги загін лицарів-мечоносців (14 осіб, кожен – з великим почтом зі слуг та зброєносців) на чолі з Бруно. Цими лицарями було створено орден пруських лицарів Христових, магістром якого і став означений Бруно. Хроніст Петро з Дусбурга повідомляє, що князь Конрад побудував для цих хрестоносців замок Добжинь, “від якого вони потім стали називатись братами з Добжиня, а також надав їм володіння в землі Куявії”. Добжинський орден не був дуже потужною мілітарною силою, а тому під впливом легата папи римського Григорія IX домініканського монаха Вільгельма Моденського у квітні 1235 р. відбулося його об'єднання з Тевтонським орденом. Однак на це погодилась лише частина Добжинських братів, решті з них взимку 1237 р. Конрад запропонував поселитися в місті Дорогичині.

У 1237 р. Конрад дав лицарям у посілість місто Дорогичин і землі між Бугом та Нуром, захоплені ним у Романовичів. Дорогичин був ключовим пунктом у торговельних зв'язках Південно-Західної Русі з

Рис. 2.1. Король Данило Галицький

Північно-Західною Європою. Крім того, ця територія могла стати плацдармом для подальшого захоплення слов'янських земель. Данило Романович одразу зрозумів усю небезпеку обставин, що склалися на той момент. «І сказав Данило: «Не личить крижевникам (хрестоносцям) тримати нашу отчину. І пішов на них з великою силою», – писав галицький літописець.

Повідомлення іноземних та руських джерел свідчать, що Данило у березні 1238 р. штурмом захопив Дорогичин. «Вони (волиняни) оволоділи містом у місяці березні, – писав літописець, – старійшину їх (лицарів) Бруно схопили і військо полонили і повернулись до Володимира».

У кінці 1238 р. за допомогою міщан і духовенства Романовичі повернули собі Галич. Узявши Галичину, Данило віддав Василькові Волинь. Попри такий поділ обидва князівства продовжували існувати як одне ціле під зверхністю старшого і підприємливого князя Данила. А в цей час монгольські війська продовжували спустошувати землі Північно-Східної і Наддніпрянської Русі. Наприкінці 1239 р. Данило Галицький, оволодівши Києвом (отримавши титул великого князя київського) і посадивши тут тисяцького Дмитра («...вдасть Киев в руке Дмитрови обдержати противу иноплемненных язык, безбожных татаров»), *повернуся в Галич.*

Але на початку монгольського нашестя Данила Галицького не було в князівстві: він був в Угорщині та Польщі, де намагався схилити феодальну верхівку цих держав до утворення антимонгольського воєнного союзу.

Скориставшись відсутністю Данила Романовича, боярство вдалося до свавілля. За визнанням автора «Галицького літопису», «і була смута велика в землі (Галицькій) і грабіж од них».

Галицькі бояри були найреакційнішою силою на Русі. Для них князі Рюриковичі були прийшлими узурпаторами, тоді як для городян – справжніми захисниками від боярського свавілля. Політичним ідеалом галицького боярства була слабка влада, хай навіть і закордонна; для городян навпаки – сильна влада, тому вони й підтримали волинських Романовичів.

За таких умов становище Данила Романовича виявилось складним. До того ж проти нього повів боротьбу син чернігівського князя

Михайла Всеволодовича Ростислав. Заручившись підтримкою частини бояр та болохівських князів, він вирішив утвердитися в Пониззі (територія між Південним Бугом та Дністром), але не зміг. У галицькому літописі під 1241 р. є повідомлення про розорення Данилом Романовичем Болоховської землі. Данило, «полонивши землю Болохівську, пожег її, бо zostавили їх (болохівських князів татари), щоб вони їм орали (та сіяли) пшеницю та просо. Данило ж на них тим більшу ворожнечу держав, що вони од татар велике сподівання мали».

У 1243-1244 рр. виникла складна розстановка сил. Ростислав Михайлович Чернігівський після довгих клопотів одружився з донькою угорського короля Бели IV і залучив до боротьби за Галичину малопольського князя Болеслава Сором'язливого; Данило об'єднався з Конрадом Мазовецьким і литовським князем Миндовгом.

Влітку 1245 р. об'єднані сили Угорщини, Польщі та дружина Ростислава Чернігівського виступили в похід і підійшли до Ярослава на річці Сян, де перебувала залога Данила. **17 серпня 1245 р. почалася Ярославська битва, яка завершилася цілковитою перемогою Данила Галицького.**

Як писав літописець, князь Данило першим пробився до центру угорського війська, розірвав на шматки прапор «бана Філі» (воєвода Фільней) і «розрушив полк його». Фільней потрапив у полон, а його військо почало розбігатися.

Відчувши загрозу з тилу, польські лицарі Флоріана Авданца і дружинники Ростислава також почали втікати. Кіннота князя Василька і двірського Андрія переслідувала їх. У полон потрапив Флоріан, **«рыцари мнози избьены бых и яты в плен быша».**

У результаті Ярославської битви було збережено цілісність Галицько-Волинського князівства, подолано опір боярства і зміцнено князівську владу.

На той час у Галичині вирішувалося питання про участь Південно-Західної Русі у західноєвропейській політиці, віссю якої була боротьба імператорів (гібелінів) проти пап (гвельфів). Бела IV Угорський, Болеслав Сором'язливий Малопольський і Ростислав Чернігівський підтримували папу. Конрад Мазовецький покликав на свою землю Тевтонський орден, який був на боці Гогенштауфенів (імператора). Данило, продовжуючи традицію свого батька Романа Мстиславовича, також підтримав імператора Священної Римської імперії Фрідріха II, відлученого папою Інокентієм IV.

Самостійна політика галицького князя і його можливий союз з Європою стурбував Орду. Від хана Батия прийшов коротенький лист: «Дай Галич». Князь розумів, що сили для війни з монголами у нього немає. Єдиний вихід – їхати на поклін до хана, і в жовтні 1245 р. Данило виїхав у Сарай.

Хан прийняв князя ласкаво, дозволив йому пити на бенкеті замість кумису вино, що було найвищою люб'язністю, і видав йому ярлик на

владу в його князівстві, зробивши Данила своїм мирником. Для обох це був великий політичний успіх. Данило навіть одержав право командувати монгольськими військами під час спільних військових дій. Батий забезпечив свій західний кордон від раптового нападу хрестоносців, бо папа Інокентій IV на Ліонському соборі 1245 р. оголосив хрестовий похід проти монголів.

Данило після поїздки в Сарай заявив про свої права на київський престол, призначив свого «печатника» Кирила митрополитом і у 1246 р. відправив його на утвердження до патріарха.

Страта в Сараї князя Михайла Чернігівського забрала зі сцени старого суперника Данила Галицького і зміцнила його становище. Більше того, ставши васалом Батія, Данило Романович утвердив свій авторитет серед сусідніх правителів, які тепер шукали дружби з ним. Король Угорщини Бела IV віддав заміж свою доньку Констанцію за сина князя, Лева, і сприяв шлюбу ще одного сина князя Данила, Романа, з Гертрудою, племінницею покійного герцога Австрійського. Таким чином, Роман став претендентом на австрійський престол. (Правда, трон він так і не одержав. Герцогом став у 1253 р. чеський король Пржемысл I Отакар). Бела IV в особі Данила одержав надійного союзника, допомогу в боротьбі з Чехією. Сам же угорський король відмовився підтримувати бажання Ростислава Чернігівського на Галицьке князівство.

Так само швидко уладналися взаємини Романовичів із польськими князями. Спочатку Данило підтримав свого союзника Конрада Мазовецького у боротьбі проти краківського князя Болеслава. Галицько-Волинське військо захопило Люблінську землю, і Данило зумів утримати її надалі, посунувши, таким чином, кордон на захід. Та по смерті Конрада (1247 р.) у Данила зав'язалися дружні стосунки з краківським князем, при цьому він зберіг приязнь з новим мазовецьким володарем.

У результаті цих союзів *Данило Галицький одержав можливість впливати на політичну ситуацію в Центральній Європі*. І начебто все розвивалося добре, але було щось, чого не зберегли документи, що дуже вразило князя. І це «щось» трапилось під час його візиту до Сараю. Літописець залишив слова Данила: *«О лихіших лиха честь татарська»*. Отож, незважаючи на спокій, Галицько-Волинське князівство починало готуватися до боротьби проти монголів.

Данило сконцентрував увагу на посиленні боєздатності, внутрішньому зміцненні та централізації князівства. Активно укріплялися нові міста і зводилися фортеці; відбувалась реорганізація війська: було сформовано піхоту, переозброєно кінноту (особливу увагу зосереджували на важкоозброєній кінноті, ударів якої, як правило, монголи не витримували). Крім того, Данило Романович почав шукати союзників у Північно-Східній Русі, де найсильнішим тоді був Андрій Ярославич, якому в Орді

видали ярлик на Володимиро-Суздальське князівство, оминувши його старшого брата Олександра (Невського), відомого державного діяча

Мал. 2.2. Галицько-Волинська держава XII-XIVст.

й полководця, побоюючись, що той не буде покiрним iхнiй владi. Данило Романович видав доньку за Андрiя, тим самим уклавши династичний союз. У 1250 р. наречених урочисто вiнчав у Володимирi галицький митрополит Кирило, друг i соратник Данила.

Союз з Данилом пiдштовхнув Андрiя Ярославича до вiдкритого протесту проти Орди: князь перестав сплачувати данину, пересилати подарунки («упоминки») ханам. Наслiдки такої полiтики не змусили на себе довго чекати. У 1252 р. Сарай наслав на Володимиро-Суз-

Історична довідка

БРАТИ ОЛЕКСАНДР і АНДРІЙ ЯРОСЛАВИЧІ та ДАНИЛО і ВАСИЛЬКО РОМАНОВИЧІ належали до однієї гілки Ярославового племені – роду Мономаховичів. Одна з дочок Мстислава Удатного була матір'ю Олександра Невського, а друга стала дружиною Данила. Брат Данила Василько був одружений з двоюрідною сестрою Олександра – Оленою. Донька Данила вийшла заміж за Андрія.

дальське князівство сильну орду хана Неврюя (*«Неврюеву рать»*). Князь Андрій був розбитий і втік до Швеції. Так Романовичі втратили єдиного реального союзника на Русі проти Орди. Данилові довелося прислухатися до антиординських пропозицій, що лунали з Заходу.

Ще 16 квітня 1245 р. з французького міста Ліон, де тоді мав резиденцію папа Інокентій IV, виїхав посол до монгольського великого хана в Каракорумі, францисканський чернець

Джіованні де Плано Карпіні. На шляху до Монголії йому було доручено спробувати повернути галицько-волинських князів-«схизматиків» у католицизм. У грудні 1245 р. Карпіні прибув до Кракова, де зустрівся з братом Данила Васильком. Той запросив францисканця відвідати Галич, де Карпіні виступив перед православними єпископами із закликом *«повернутися до єдності святої матері-церкви»*. Василько з єпископами ухилились від відповіді на папський заклик до унії. Наприкінці лютого 1246 р. на шляху до Сараю Карпіні зустрівся з Данилом, що повертався від Батия, і запропонував зав'язати стосунки з курією. З опублікованих документів папського архіву виходить, що контакти між Інокентієм IV та Данилом розпочались у квітні 1246 р. А влітку 1247 р. князь посилає свого представника – ченця Григорія – до папи в Ліон.

З папських булл, адресованих Данилові, вимальовуються контури угоди, досягнутої між Інокентієм IV і Григорієм. Папа намагався насадити католицизм на Русі і направив туди архієпископа Альберта, якого Данило погодився прийняти. За це папа визнав недоторканість православного обряду, законність прав Романовичів на їхнє князівство, заборонив лицарям чернечих орденів селитися на галицько-волинських землях. Однак папа вперто ухилився від надання допомоги Данилові у боротьбі проти монголів. Невдоволений цим князь перервав переговори з Ліоном. А у 1249 р. не впустив архієпископа на Русь. Як писав польський історик Ян Длугош, *«Данило поставився до легата (Альберта) вороже і відпустив його без честі»* (*«Sine honore»*). Тоді розлючений Інокентій IV нацькував на Галичину литовського князя Миндовга, який у 1250 р. став католиком. Спеціальною буллою, виданою 1251 р., папа дозволив литовцям безкарно грабувати руські міста й села, а 1252 р. надіслав Миндовгу королівську корону.

Воєнні дії тривали 1251-1252 рр., разом з Данилом проти Миндовга воював мазовецький князь Земовит. Завдавши поразки литовцям, Данило домогся укладення перемир'я.

Близько 1252 р. Данило Романович, у якого померла дружина, одружився з племінницею Миндовга (сестрою полоцького князя Товтивіла). Через деякий час сина Миндовга Войшелка (лит. – Вайшелга) охрестили згідно із обрядом греко-православної церкви. В цю віру навернувся також і Товтивіл. Після хрещення Миндовг призначив Войшелка своїм намісником у Новгородок. Але Войшелк як ширший неофіт побажав постригтися в ченці й відмовився від своїх княжих прав. Він запропонував передати князювання одному із синів Данила. Угода з цього приводу була досягнута між Данилом і Миндовгом наприкінці 1254 р. Син Данила Роман (який раніше претендував на австрійський трон) одержав князівство Новгородоцьке як васал Миндовга. Одночасно з цим доньку Миндовга одружили з братом Романа Шварном.

Значно складніше було відновити владу на Пониззі та у Болоховській землі. Справа полягала в тому, що близько 1252 р. монгольське військо під проводом темника Куремси підійшло до понизького міста Бакоти, і старійшина міста Милій перейшов на їхній бік. Підтримали монголів і болоховські князі.

У 1252 р. переговори між Данилом та Інокентієм IV відновились. Восени 1253 р. Данило прийняв у Дорогичині від папського нунція Пруссії Опізо королівські регалії – вінець, скіпетр і корону та одержав титул «короля Русі».

Одні історики вважають коронацію Данила важливою подією, яка не лише фактично, а й юридично затвердила статус – самостійність Галицько-Волинського князівства, що визнавалося папою і країнами Європи. Данило Галицький прикрив своїми володіннями Європу від Улусу Джучі, що теж було належним чином оцінене у католицькому світі. Крім того, існування Галицького королівства на певний час стало чинником політичної стабілізації на континенті. Інші вважають, що Галицько-Волинська Русь перетворилася з цитаделі православ'я в невелике європейське королівство.

У 1253 р. папа Римський оголошує хрестовий похід проти монголів, до участі в якому закликає Польщу, Чехію, Померанію та Сербію. Проте через низку причин (більшість країн були втягнуті в бо-

Рис. 2.3. Митра владича перемисььська, про яку переказують, що її нібито перероблено з Данилової корони

ротьбу за австрійську спадщину, їх роздирали внутрішньополітичні негаразди, не могли вони забезпечити й кількісної переваги над військовими формуваннями монголів) плани хрестового походу залишилися нездійсненими.

Не одержавши допомоги від папського престолу, Данило згортає стосунки з ним. Як пише М. Котляр, *«Новий папа (з кінця 1254р.) Олександр IV вирішив натиснути на Романовичів. 6 березня 1255 р. папа дозволив литовському князю Миндовгу завойовувати і грабувати руські землі, але литовський князь не наважився нападати на Романовичів, котрі недавно побили його. Тоді папський престол спробував навіть оголосити хрестовий похід проти Галицько-Волинського князівства, але з того нічого не вийшло»*. Стосунки між Данилом і папою остаточно розірвалися у 1257 р. Отже, Данилові Романовичу довелося починати й далі вести війну з монголами самостійно.

У 1254 р. князь розпочав воєнні дії проти монголів та їх союзників у Пониззі та Болоховській землі. Данило Романович вигнав їхні війська з Північної Подолії, Болоховської землі, Східної Волині. Оскільки увага монголів у той час була зосереджена на південно-руських справах, ситуація не дозволяла їм кинути свої війська в Дніпровський регіон. Але командуючому в цьому регіоні темнику Куремсі було наказано напасти на Галич і Волинь. У його розпорядженні було невелике військо, *«і він рухався тємно»*, як про це повідомляє Галицький літопис (близько 1257 р.). Його намагання штурмувати міста Володимир-Волинський і Луцьк завершилися невдачею, і монголи відвели свої війська від Волині.

У 1258 р. Миндовг порушив угоду з Данилом, посадив під варту Романа і захопив його уділ у Чорній Русі. Ця подія змінила розташування політичних сил в усій Західній Русі, серйозно підірвавши потенційну силу Данила і його шанси на протистояння монгольському натиску, який, безумовно, міг відновитися. У 1259 р. хан Берке замінив Куремсу енергійним нойоном Бурундаєм і дав йому велику кількість війська. Бурундай вирішив скористатися суперечностями між галицько-волинськими і литовськими князями і вибрав Литву об'єктом свого першого походу, запропонувавши галичанам надати підтримку своїми військами.

Починаючи з цього моменту, *монголи* стали надавати значної уваги литовським справам. З цього виходить, що вони *були стурбовані зростаючою силою Литви і розпізнали в її експансії потенційну загрозу їх владі в Західній Русі. Певно, мусульманські купці з Орди були зацікавлені у відкритті ще одного торговельного виходу до Балтійського моря через Литву на додачу до новгородського шляху. У монгольських інтересах було попередити можливість, якого б не було, майбутнього союзу між галицько-волинськими і литовськими князями, що міг би зміцнити слов'ян і заохотити їх до протистояння*.

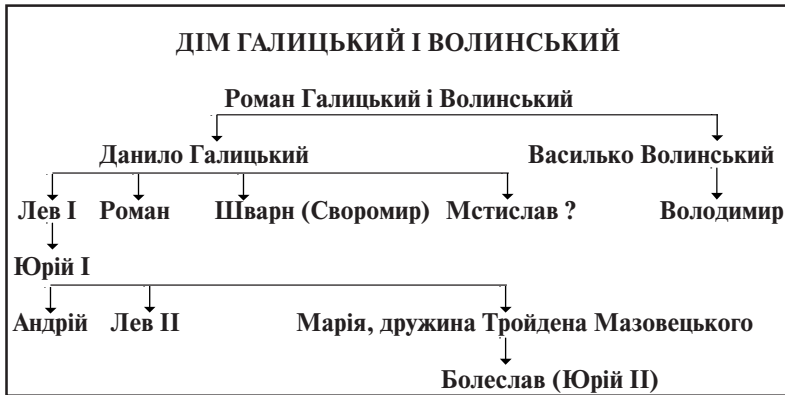
Боячись відплати за свій попередній напад на монголів, Данило Галицький вирішив за краще уникнути зустрічі з Бурундаєм, пославши до нього свого брата Василька Волинського, але участь у кампанії

проти литовців прийняв. Однак основним силам литовців вдалося уникнути вирішального бою, а галичани не змогли знайти князя Романа і звільнити його.

Наступного року Бурундай знову повів свої війська на Волинь і наказав князям розгромити фортечні споруди головних міст. Князям не лишалося іншого виходу, як зруйнувати фортечні споруди у Володимирі-Волинському, Луцьку, Кременці і Львові. Гарнізон у Холмі відмовився зруйнувати мур без прямого наказу Данила Романовича. За це монголи спустошили околиці Холма, а також кілька інших районів Волині й Галича. Після цього набігу Бурундай відвів свою армію з Волині, розташувавшись у районі Середнього Дніпра.

У 1262 р. литовці напали на Волинь. Приблизно в цей же час Роман покинув цей світ (можливо, був страчений тими, хто полонив його).

Вторгнення Бурундая засвідчило неспроможність Галицько-Волинської Русі самостійно протистояти Орді. Добитися незалежності Данилові не вдалося. Помер він у Холмі влітку 1264 р. Літописець дав влучну характеристику його діяльності: «(Був) князем добрим, хоробрим і мудрим, який спорудив городи многи, і церкви поставив...і братолюбством він світився був із братом своїм Васильком».

3. Галицько-Волинська Русь в кін. XIII – 40-х роках XIV ст.

По смерті князя Данила Романовича Галицько-Волинська Русь розділилась на уділи. Василько Романович продовжував володарювати у Волині; Східна Галичина з Белозом, Холмом, Дорогичином, Чорна Русь та Червенські міста належа-

ли Шварну (Своромиру); Західна Галичина зі Львовом і Перемишлем – Леву; Терехівщина і Східна Волинь – Мстиславу. Взагалі намітилося дві партії: Василько, Шварн і Мстислав і осторонь – Лев.

1264 р., за іншими даними 1263 р., внаслідок заколоту був убитий литовський князь Миндовг, що відкрило можливість посилити вплив галицько-волинських князів у Литві. Шварн Данилович (одружений з донькою Миндовга) та Василько Романович активно підтримали сина Миндовга Войшелка і допомогли йому утвердитися на литовському престолі. Зростання руського культурного, релігійного і політичного впливу зумовило встановлення там своєрідного співуряду Войшелка і Шварна. **У 1267 р. Войшелк повернувся в монастир і добровільно передав княжий престол Шварнові. Перед Романовичами постала реальна перспектива утвердження їхньої династії на литовському престолі.** Але Лев Данилович, побоюючись зміцнення влади Шварна і заздрячи йому, в 1267 р. вбив Войшелка.

Волинський літописець пише: **«диявол, що ніколи не хоче добра людському родові, вложив у серце Львові, щоб він убив Войшелка з зависти за литовську землю, що її дістав брат Шварно, а не він...».**

Вбивство Войшелка викликало, звичайно, велике обурення серед литовців, і після смерті Шварна (1269 р.) жоден із Романовичів не мав шансів на литовський престол. Язичницька Литва посилила наступ на Волинь.

Історична довідка

НОГАЙ (? – 1300) — онук Бумала, сьомого сина Джучи. Мав військові здібності і завдяки цьому зайняв високе становище при хані Берке. Здійснював успішні походи в Закавказзя та Іран. По смерті Берке його вплив в Орді швидко зріс. Він став намісником і фактичним правителем величезної території від Нижнього Дунаю і Дністра до Дону. У 1273 р. він одружився з донькою візантійського імператора Михайла Палеолога — Єфросинією — і тим самим ніби одержав “міжнародне визнання” як владний державник, а не ханський чиновник. Ногай тримав під контролем сусідні держави — Угорщину, Польщу, Сербію, Болгарію, всі південноруські князівства — Курське, Рильське, Липецьке, які шукали з ним союзу та заступництва.

Ногай контролював ханів у Сараї. Скинув хана Талабугу, посадив на престол Тохту. Останній, прагнучи звільнитися від залежності, почав війну з Ногаєм у 1299 р. і розбив його військо у 1300 р.

Ослабленням Галичини й Волині скористалася Орда. У 70-х роках XIII ст. Галицьке Понижзя склало ядро володінь темника Ногая — всесильного тимчасового правителя і вершителя державних справ Орди протягом майже трьох десятиліть. Безпосередня влада Ногая розповсюджувалася на все праве (західне) крило Ординської держави — територію в Північному Причорномор’ї, яка простяглася від межиріччя Дону і Дністра на сході до Олти, лівої притоки Дніпра, на заході й обмежену з півночі передгір’ям Карпат, а далі — Галицько-Волинським князівством. Нижнє Попруття і Подністров’я, на відміну

Рис. 2.4. Татари женуть полонених з Галичини і Волині

від інших територій Південно-Західної Русі, перебувало під безпосереднім правлінням ординської адміністрації. Ці землі Ногай підкорив своїй владі у 60-70-х роках XIII ст. під час походів на Візантію і Болгарію.

Проміжна зона, яка розділяла Галицькі та ординські володіння кінця XIII – поч. XIV ст., проходила по південних рубежах Шипинської землі (Буковина) й округу Бакоти в середній течії Дністра. Лев Данилович, а потім й інші галицько-волинські князі змушені були визнати свою залежність від улусу Ногая. Лев Данилович підтримував дружні зв'язки з Ногаєм. Користувався його допомогою і разом з ним ходив походами на Литву (1275 р., 1277 р.), Угорщину (70-ті рр. XIII ст.), Польщу (1280 р., 1286 р.).

Князь Лев, як визnaють історики, серед усіх Романовичів був найбільш енергійним, рішучим і здібним воєначальником, однак не завжди діяв послідовно і в інтересах держави. Але був досить помітною постаттю у складних воєнно-політичних комбінаціях, що виникали в Центральній Європі. Під час боротьби Пржемысла II Отакара (Чеського) з Рудольфом Габсбурзьким Лев був союзником Габсбургів. По смерті князя Болеслава Краківського Сором'язливого (1279 р.) Лев Данилович виступив претендентом на краківський стіл і після поразки наполегливо боровся з новим краківським князем Лешком Чорним за східні окраїни його князівства. Пізніше він підтримував силою зброї іншого претендента на Краків – Болеслава Земовитовича, князя Мазовецького, свого сестринича, одруженого з донькою Пржемысла II Кунгутою. У 1291 р. Лев Данилович вів

боротьбу з герцогом Вратиславським (Бреславським) Генріхом IV, захищаючи від нього Земовитовича. І хоча Болеслав незабаром відмовився від прав на краківський стіл, Лев після невдалої облоги Кракова переніс боротьбу з Генріхом до Сілезії.

За умов складних стосунків з Угорщиною та Польщею налагоджуються зв'язки з новим чеським королем Вацлавом III і Левом. Між ними 1278 р. було підписано мирний договір, а в 1289 та 1299 рр. князь відвідував Чехію.

Дружні стосунки з Вацлавом III підтримувалися і пізніше. Після смерті володаря Кракова Генріха IV на Польщу і Краків висуває претензії чеський король. Лев стає спільником останнього у його боротьбі за Польщу проти Владислава Локетка (Локетек). Саме тоді до Галичини було приєднано Люблінську землю. Водночас Лев Данилович намагався заволодіти Закарпатською Руссю і на короткий час приєднав Закарпатське підгір'я з містом Мукачевим.

Повернення частини Закарпаття під владу Галицького князівства в кінці XIII ст. свідчить про значну його зовнішньополітичну активність на своїх південно-західних рубежах. У цей час між ханом Тохтою і темником Ногаєм йшло відчутне протиборство, і Галицько-Волинська Русь була втягнута у міжусобні війни в Орді. Вона спочатку підтримала темника Ногая. Але своєчасно оцінивши ситуацію, що склалася в степах Північного Причорномор'я та врахувавши перелом у ході міжусобиць у Великому Улусі, галицько-волинські князі підтримали хана Тохту і здобули з цього певні політичні вигоди.

У першій чверті XIV ст. Галицько-Волинська Русь не виборола незалежності від Орди. Але в умовах розгрому улуса Ногая і нездатності ханської влади справитися з сепаратистськими тенденціями в середовищі місцевої кочівницької аристократії, галицько-волинські князі діючи, можливо, спочатку з дозволу хана Тохти, але в своїх інтересах, взяли активну участь у придушенні опозиційних ханській владі угруповань ординської знаті.

Результатом військово-політичної акції Галицько-Волинського князівства проти орд Північного Причорномор'я, які віддалилися від сарайського центру, було повернення в 1300–1302 рр. великої частини Галицького Пониззя, загарбані раніше ординцями, включаючи території, які прилягли до Південного Бугу і Дністра.

Після смерті Лева Даниловича у 1301 р. його син Юрій (1301–1308 рр.) об'єднав у своїх руках усі уділи галицького і волинського князівств, прийняв королівський титул і зробив столицею місто Володимир. У його державі перше місце належало Волині. На його печатці було написано: «...король Русу, князь Ладимерії» («*Rex Russie, princeps Ladimerie*»); на зворотному боці було зображено герб Володимира.

Скориставшись послабленням Орди внаслідок міжусобної боротьби, Юрій відновив владу над Пониззям та відсунув південні кордони королівства до гирла Південного Бугу і Дністра. Встановив союз з

Тевтонським орденом, спрямований проти Литви. Відновив зв'язки з римським папою. У взаємовідносинах з папою Юрій I проводить самостійну політику, як і його дід Данило Галицький. Ян Длугош свідчить про невдале прагнення папської курії схилити «*руського короля*» до «*покори римській церкві і до союзу з нею*» і тим самим підкорити його володіння своєму впливові.

І все ж відігравати таку ж роль у Центральній Європі, як за часів Данила, Галицько-Волинська Русь не могла. На її західних кордонах утвердилася сильна Польська держава, яка зуміла повернути у 1302 р. Люблін і встановити політичну рівновагу зі своїм давнім суперником. Між Юрієм I і польським (куявським) князем Владиславом Локетком (який став королем з 1320 р.) встановилися союзницькі стосунки. Юрій одружився другим шлюбом з його сестрою Єфимією, неодноразово надавав підтримку куювському князеві у боротьбі з його політичними супротивниками.

За словами середньовічного польського історика Яна Длугоша, Юрій «*був людиною спритною і шляхетною, щедрою для духовних осіб. Під час його правління Русь користувалася благами миру і величезного добробуту*».

Після смерті Юрія I влада перейшла до його синів Андрія та Лева II (1308-1323 рр.), які титулувалися «*божисю милістю, князі всієї Руської землі, Галичини і Володимирії*» («*Dei gratia dux Russie*»). Андрій князував у Волині, а Лев II — у Галичині. Та хоч вони й розділили між собою територію князівства, в політиці завжди діяли спільно.

Андрій і Лев II підтримували тісні зв'язки з польським королем Владиславом Локетком (вони були його племінниками), що сприяло зміцненню їхньої влади у князівстві і подоланню олігархічних прагнень галицького боярства. Дружні стосунки князів з Польщею доповнювалися зв'язками з Тевтонським Орденем, у договорі з яким (1316 р.) містилася обіцянка «*защитать его от нападеній ордынцев и вообще всяких врагов*».

Водночас, союз з Орденем був спрямований проти намірів ли-

Рис. 2.5. Печатка Юрія Львовича, уживана Юрієм-Болеславом (напис: *s. domini regis rusie, «Печатка володаря Георгія, володаря Русі»*)

товського князя Гедиміна відторгнути північні регіони Галицько-Волинського князівства.

Польський історик XVI ст. М. Стрийковський повідомляє, що волинські князі під час війни Литви з Тевтонським орденом робили набіги на литовські землі над р. Вілією і поблизу Новгородка.

Щоб захистити свої землі від хрестоносців, литовський князь Гедимін підписує мирну угоду з галицько-волинськими князями, підкріплену династійним шлюбом Любарта Гедиміновича з донькою волинського князя Андрія.

Політичні мотиви цього шлюбу розкриті в «Літописі великих князів литовських»: *«А Любарта прийняв володимерський князь к дотьце во Володимер и в Лучеськ и во всю землю Вольнскую»* (У перспективі саме Любарт стане першим з литовців князем на Волині).

Зближення Романовичів з Тевтонським орденом було зумовлене не лише воєнно-політичними цілями. Важливе значення мали також торгові відносини між ними. У серпні 1320 р. князь Андрій надав купцям одного з міст ордена Торна (Торунь) привілей, що істотно знижував мито. Через територію Галицько-Волинського князівства проходив другий «шлях із варяг у греки». Його роль зростає, коли в районі нижньої течії Вісли виникає ряд міст зі значним німецьким купецьким елементом – Марієнбург, Ельблонг, Кульм, Торн та інші. Ці міста, що увійшли до Ганзейського союзу, стали активними партнерами Галицько-Волинського князівства. Посилення торгівлі з орденом викликало приплив німецького елемента до Галичини і Волині, який тривав весь час, поки існувало князівство.

На початку XIV ст. Галицько-Волинське князівство ще залишалося об'єднаним центром Південно-Західної Русі і відіграло важливу роль у житті центральної і Східної Європи, а також у боротьбі проти ординської експансії. Це підтверджує і лист польського короля Владислава Локетка до папи Іоанна XXII, написаний 21 травня 1323 р., що сповіщає про смерть Лева і Андрія, які, за висловом короля, *«були для нас незборимим захистом від жорстокого племені татар»*.

Обставини загибелі Лева і Андрія Юрійовичів залишилися невідомими. Можливо, що вони одночасно (або майже одночасно) загинули в боях з ординцями, але не виключено також, що були отруєні. *Загибель останніх Романовичів негативно вплинула на внутрішньополітичне і міжнародне становище Галицько-Волинської Русі. Економічно сильне крупне галицьке боярство, знесилене при Данилові Романовичу і його найближчих спадкоємцях, знову починає відігравати головну роль у політичному житті Галичини. Крім того, припинення місцевої князівської династії використовувалося сусідніми державами для втручання у внутрішні справи Галицько-Волинського князівства.* На нього почали зазіхати Польща, Угорщина, Литва і князі Сілезії-Мазовії, що були далекою ріднею Романовичам. Великий інтерес проявила папська курія і Орда.

У 1325 р. намітилося політичне зближення між Польщею і Литвою, яке завершилося їх союзом, спрямованим проти Тевтонського і Лівонського лицарських орденів. Приводом польсько-литовського зближення стало хрещення за католицьким обрядом 30 квітня 1325 р. дочки литовського князя Гедиміна Алдони (Анни) і її шлюб того ж року зі спадкоємцем польського престолу Казимиром.

Польсько-литовський союз 1325 р. був досягнутий за рахунок Галицько-Волинського князівства. Гедимін був вимушений тимчасово відмовитися від реалізації прав свого сина Любарта на Волинь, але зберіг за Литвою Луцьку і Берестейську землі і Підляшшя. Він також визнав галицько-волинським князем ставленника польського короля Владислава Локетка і боярства Болеслава Тройденовича – 14-річного сина мазовецького князя Тройдена і Марії, доньки Юрія I.

Болеслав прийняв православ'я і став правити під іменем Юрія II. Його призначення підтвердив і хан Орди Узбек, якому галицько-во-

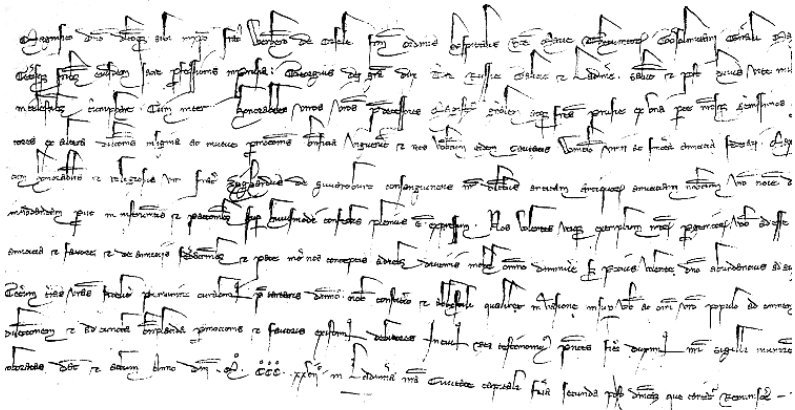

Рис. 2.6. Лист Болеслава II магістру Тевтонського ордену

линський князь став виплачувати данину. Юрій II, осівши у Володимирі-на-Волині, обмежив склад боярської думи, а у найбільші міста замість тисяцьких і воєвод почав призначати своїх намісників – пала-

тинів (palatinus). Всі вони були іноземцями і поступово почали зосереджувати у своїх руках адміністративну, судову і військову владу. Уже в 1330 р. Юрій II знову перейшов у католицизм і став підтримувати чужоземних колоністів, яких він, можливо, прагнув використати на противагу боярській опозиції, яка особливо почала зміцнюватися наприкінці його князювання.

Хоча Юрій II був князем з польської династії, його закордонна політика не замикалася польськими інтересами. В першу чергу про це свідчать дружні взаємини з Тевтонським орденом (збереглося 4 грамоти-угоди Юрія II з хрестоносцями 1325, 1327, 1334 і 1337 рр.). У 1337 р. галицько-волинські війська воюють за підтримкою Орди проти Польщі за Люблін. У 1331 рр. Юрій II зблизився з Литвою, одружившись з донькою литовського князя Гедиміна Євфимією (Офкою). Церемонія проходила в Полоцьку за католицьким обрядом. Внутрішня політика Юрія II (пільги іноземним купцям і ремісникам, повернення до католицизму, усунення боярства від адміністративної влади) викликала масовий протест галичан. Бояри на чолі з Дмитром Дедьком організували змову і в квітні 1340 р. отруїли князя на бенкеті, а іноземців винищили.

Після смерті Юрія II почалася боротьба Литви з Польщею за володіння Галичиною і Волинню. Ще у 1339 р. король Польщі Казимир III (1333-1370 рр.) підписав Вишеградський договір з угорським королем Карлом Робертом Анжуйським (1308-1342 рр.), за яким Карл Роберт уступає Галичину (вона йому не належала) Казимиру до кінця його життя з умовою, що якщо у того не буде спадкоємців-чоловіків, то він заповість Галичину Людовіку (Лайошу) – сину Карла і сестри Казимира III Єлизавети. У 1340 р. угорсько-польські війська, хоч і оволоділи Львовом, однак захопити увесь край не змогли. Запрошені Дедьком ординці напали на Польщу й Угорщину та спустошили їх. Казимир III звертається за допомогою до папської курії. У серпні 1340 р. папа Бенедикт XII своєю буллою наказав гнєзненському, краківському і вроцлавському єпископам проповідувати хрестовий похід на Русь.

Зважаючи на загрозу вторгнення польсько-угорських військ при підтримці їх хрестоносцями, галицько-волинське боярство визнало за собою владу сина литовського князя Гедиміна-Любарта (Дмитра), який мав родинні зв'язки з династією Романовичів і був православним. Але фактично влада Любарта поширювалася лише на територію Волинського князівства. Галицькою землею управляла група бояр, на чолі якої стояв Перемишлянський воєвода Дмитро Дедько, який титулувався *«управителем і старостою руської землі»*. Так *Галицько-Волинське князівство розпалося на князівство Волинське й олігархічну автономну республіку Галичину*.

Використовуючи литовсько-польсько-ординські протиріччя, галицьке боярство прагнуло керувати краєм самостійно. Так, призупинивши в 1341 р. при допомозі ханського війська експансію Польщі,

Дмитро Дедько, щоб уникнути звичайного в таких випадках зміцнення залежності від Орди, вступив у переговори з Казимиром III і разом з галицькими боярами визнав верховенство польського короля за умови збереження їхніх володінь, релігії, прав і звичаїв, в чому обидві сторони запрягли. Правда, вже в червні 1341 р. Казимир III звернувся в Авіньйон до папи з проханням звільнити його від присяги, «даної старості Галицької землі». А в 1343 р. польський король добився від курії матеріальної допомоги для боротьби з «русинами». Це дало змогу його військам перейти в наступ. У ході військових дій Польщі вдалося у 1343-1344 рр. захопити Саноцьку і Перемишльську землі. У той же самий час з Литви на південно-західні землі Галицько-Волинського князівства переселяються зі своїми дружинами і людьми молодші Гедиміновичі.

Наступ Литви в 1343-1344 рр. на Галицько-Волинську Русь зміцнив позиції Любарта (Дмитра), який зберіг верховні права на цей край. Тоді ж було ліквідовано правління галицької боярської олігархії. В 1347 р. вся влада в Галицько-Волинському князівстві була зосереджена в руках Любарта.

Але у серпні-листопаді 1349 р. польський король Казимир III, підписавши мирну угоду з християнськими і домігшись нейтралітету Золотої Орди, захопив Галичину і Волинь. З цього часу Галицько-Волинське князівство припинило своє самостійне існування.

Історичне значення Галицько-Волинської Русі полягає в тому, що, взявши на себе роль безпосередньої наступниці Київської Русі, вона стала новим центром політичного і економічного життя та протягом століття після монгольської навали і встановлення ординського іга представляла східнослов'янську державність на міжнародній арені. Галицько-Волинські князі зуміли створити досить потужну державу, що, незважаючи на визнання верховної влади Орди, у другій половині XIII – першій половині XIV ст. продовжувала суттєво впливати на хід подій у Центрально-Східній Європі. Але Галицько-Волинське князівство, позбавлене союзників, маючи внутрішні суперечності в середині XIV ст., припинило своє існування, будучи поділим між Польщею, Литвою та Угорщиною.

Так була втрачена перша можливість для створення української національної держави.

Рис. 2.7. Герб Львова.
З печатки 1353 р.